

Adabiy maktublarning badiiy tafakkur rivojida tutgan o'рни

G'afur G'ulom xatlari misolida

Sherzod Isakulov,

Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq adabiyotida maktubot, epistolyar janr taraqqiyoti o'zbek va ozar ijodkorlari tomonidan bitilgan xatlar, adabiy maktublar misolida tahlilga tortilgan. Akademik shoir G'afur G'ulomning Ozarbayjon ijodkorlariga yozgan va ularning muallifga yo'llagan xatlari, she'riy-adabiy maktublari tadqiqot obyekti sifatida tanlandi.

Kalit so'zlar: maktubot, adabiy xatlar, epistolyar janr.

Kirish

Adabiyot tarixidan ma'lumki, o'z davrining fozillari tomonidan bitilgan maktublar adabiy, ma'naviy, ma'rifiy ahamiyatga ega bitiklar sifatida to'planib, majmualar tuzilgan. Adabiyotshunos Suyima G'aniyevaning ta'kidlashicha, epistolyar janr "...gohi tamomi fasohat va balog'atning (ya'ni nozik, go'zal iboralar, murakkab mazmunli so'zlar ishlatish) oliy namunasini namoyish qilsa, gohi maktublar jiddiy va amaliy uslubda bitilgan" [6, 54]. Shuningdek, adabiyotshunos Sh. Ahmedova maktubot janrining adabiy tanqid, estetik tafakkur va ijodiy laboratoriyani o'rganishdagi o'rnini alohida ta'kidlaydi [9]. Jomiy, Fuzuliy va Navoiy dostonlaridagi maktublar, Mirzo Bobur kabi buyuk ijodkorlarning turli insonlarga har xil muammolar doirasida yo'llagan yozishmalari adabiyot tarixida muhim o'rin tutadi.

XX asr ham buyuk ijodkorlarni kamolga yetkazgan davr sifatida insoniyat tarixida yorqin iz qoldirdi. Ularning qardosh xalq vakillari bilan o'rnatgan adabiy aloqalari, o'z navbatida, badiiy tafakkur rivojiga munosib hissa qo'shdi. Xususan, akademik shoir

Gʻafur Gʻulom maktublarini [7] epistolyar janr namunalari sifatida oʻrganish va tadqiq etish – ijodkorning adabiy-estetik qarashlarini yanada teran anglash, u yashagan davr va yaratilgan asarlari haqida haqchil baho berishga xizmat qiladi. Bu yozishmalarda samimiylilik, kuyunchaklik, adabiy jarayonga masʼullik va qardosh xalqlar ijodkorlariga doʻstona mehr-muhabbati sezilib turadi. Ijodkorning ozarbayjonlik doʻstlari va ijodkorlarga yoʻllagan maktublari ikki xalq oʻrtasida oʻrnatilgan adabiy aloqalarning yorqin namunasidir. Ularning badiiyati, strukturaviy tuzilishini adabiyotshunoslik, adabiy tanqid obyekti sifatida oʻrganishni maqsad qildik.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Shoirning yaqinlari, oila aʼzolari, ijodkorlar, ziyolilar va turli shaxslarga yoʻllagan 400 dan ortiq yozishmalari turli tillarda bitilgan boʻlib, bu merosning umumiy tavsifi va arxiv manbalari Y. Karimova tomonidan tadqiq etilgan [7]. Muallifning tojik, ozarbayjon tillarida yozilgan maktublarida ushbu xalqlar madaniyati va adabiyotiga oʻzgacha mehr qoʻygani, qardosh xalqlar adabiyotining bilimdoni ekanligi sezilib turadi. Mirzo Tursunzoda, Samad Vurgʻun, Hamid Orasli kabi ijodkorlarga yoʻllagan doʻstona, adabiy maktublarida xalqlar doʻstligi gʻoyalariga sadoqat, hurmat-ehtirom tuygʻulari aks etgan.

Gʻafur Gʻulomning “Mukammal asarlar toʻplami” 12-jildiga shu mazmundagi adabiy xatlari va yozishmalari jamlangan. Toʻplamda ozar tilida bitilgan maktublar alohida boʻlim sifatida ajratilgan. Hamid Orasliga yoʻllagan shunday xatida shoir Ozarbayjonda oʻtadigan adabiy uchrashuvlarga taklif etilganidan mamnun ekanligini, bu tadbirlarga delegatsiya tarkibi bilan borishini maʼlum qiladi.

“Mukammal asarlar toʻplami”ning 4-jildiga kiritilgan “Samad Vurgʻunga” nomli sheʼriy nomasi esa bunday adabiy, doʻstona munosabatlar shoir umrining oxiriga qadar davom etganidan dalolatdir. Muallif xat avvalidayoq ozar elining koʻhna va boy tarixidan soʻz ochadi. Doʻstini ana shu xalq qahramonlarining munosib davomchisi sifatida taʼriflaydi:

*Qadim otashkadalar muqaddas oʻchogʻida
Sarkarda Bobaklarning soʻnmagan nafasi bor.
Adirlar, vodiylarda, togʻlarning quchogʻida
Magʻlubiyat bilmagan xalqning gurros sasi bor [4, 197].*

Mahastiy gʻazallari shu iqlim choʻqqisiday qalblardan joy olgani, Nizomiy dostonlari xalqning oʻz tuygʻusiday hamisha barhayot ekanligi sheʼriy maktubning keyingi bandlarida yuqori pafos bilan bayon etiladi. Adabiy maktubda muallif “qondoshim, qarindoshim” deya doʻstiga murojaat qilar ekan, xalq mehrini qozongan shoirlar shu xalq kabi turgʻun va boqiy qolishiga ishonch bildiradi:

*Qondoshim, qarindoshim, qardoshim Samad Vurg'un,
Tasalloi dil uchun tarixdan deganim bas.
Sen o'z xalqing shoiri, xalqlar abadiy turg'un –
Tomirdagi qoningu ko'kragingdagi nafas.*

Ozarbayjon xalq shoiri, san'at arbobi, akademik Samad Yusuf o'g'li Vakilov ijodi keng qamrovliligi, turkiy ohanglari bilan Sharq adabiyotida muhim o'rin tutadi. Xususan, G'afur G'ulom matbuot sahifalarida e'lon qilgan maqolasida S. Vurg'un shaxsiyati va ijodiy jasoratiga yuksak baho bergan edi [5]. Bu jihatni shoir o'z she'riy nomasida “ozarlik bir arslonning tortayotgan na'rasi” sifatida quyidagicha ta'riflaydi:

*Sen yozgan she'rlarning hurmati g'oyatda keng,
Bugunning hujjatidir, kelajak xazinasi.
Ufqlarni titratgan gulduros tovushga teng,
Ozarlik bir arslonning tortayotgan na'rasi.*

*Eng yaqin do'stlarimni birma-bir sanar ekan,
Samad Vurg'un nomini atayman g'urur ila.
Chunki men birga yashab, birga ijod etganman,
Qalbmida istirohat, bir jahon surur ila.*

Asrlar davomida ikki xalq ijodkorlari bir-biri bilan do'stona, hamohang ijod qilib kelishdi. G'afur G'ulom va Samad Vurg'un o'z davrining ikki buyuk akademik shoiri sifatida xalq mehrini qozondi. She'riy xat mazmunidan ham anglaymizki, muallif Samad Vurg'un she'riyatiga ortiqcha baho berayotgani yo'q, balki: “Sen yozgan she'rlarning hurmati g'oyatda keng, Bugunning hujjatidir, kelajak xazinasi”, – deya o'z iqrorini aytmoqda. Shu ma'noda bu ikki ijodkor kelajak avlodlar uchun o'zidan chinakam ma'naviy meros, tuganmas xazina qoldira oldi.

Natijalar

Shu kunga qadar “G'afur G'ulom uy-muzeyi” ilmiy xodimlari tomonidan shoirning turli shaxslar, qardosh xalq adiblariga yo'llagan xatlarini topish, izlash, o'rganish ishlari davom etmoqda. Binobarin, “G'afur G'ulom: akademik nashrga kirmagan asar va maktublar” nomi bilan yaqinda nashr etilgan to'plamda avval e'lon qilinmagan, keyingi yillarda topilgan adabiy yozishmalar o'rin olgan. Ularni o'rganish asnosida yangidan-yangi fikr va xulosalar, amaliy natijalarga erishdik.

Akademik, navoiyshunos olim Hamid Orasliga ozar tilida yo'llangan ikki xat ana shu jihati bilan e'tiborga molik. Dastlabki xatda muallif Nizomiy nomidagi Adabiyot muzeyi tomonidan yuborilgan taklifnomalarni olib, behad mamnun bo'lganini ma'lum qiladi. Bokuda bo'lib o'tadigan adabiy anjumanga taklif etilgani uchun tashakkur bildiradi:

“Allomai do‘sti qadim Hamid muallim. Nizomiy nomina Adabiyot muzasi ismindan yozilmish taklifnomalarni oldim. Behad mamnun o‘ldim, tashakkur. Bokuya tak ben degil, balki bir-ikki qardoshlarimizla barobar gelarik. Bormog‘imiz gunini oyrucha ma‘lum edaram. (Ben ila barobar geladigonlarin harajatlari o‘zlarindan o‘lajak.) Bendan hama Bokuli qardoshlarima, adabiyot muxlislarina behad bepayon salom va ehtirom” [3, 423].

Ikkinchi xat bir oydan so‘ng yuborilgan. Shoir xastaligi bois Bokudagi ushbu anjumanga bora olmaganini aytadi. Muallif o‘z an‘anasiga sodiq qolgan holda, salomdan so‘ng Sobir Tohirzodaning misralariga tayanib arzi hol etadi:

*“Ba‘d salom ma‘lum bo‘lg‘aykim, Sobir Tohirzoda deyan kimi:
Arzi dardlardin uragim shishmish edi,
Zan ediram, edojakdir uni chora jigarim.
Bani bechora ko‘rar ushbu tamanno ekanin,
Shishmaya boshladi emdi uzi qora jigarim”.*

Xatning keyingi qismida muallifning bu vaziyatiga izoh berilgan:

“Qalb og‘risa, baloyi azim emish. Qariyb bir oy do‘shakusti toldim. Emdilik yohshidir. Bokuya geda bilmadim: ma‘zuram. Agar garori sobiq hala o‘z kuchinda esa, balki avg‘ust oyining ikkinchi yorisinda Boku ketmaya imkoniyatim o‘la bilar. Boqi ixtiyori kull janoblarining amr-farmoyishlaridadir. Bir hisa maktub ila ogohlantirmaklarin iltimos edarim. Bandin hamma gardoshlarga, gelin bojimiza behad, beqiyos salom!”

Hazrat Nizomiy Ganjaviy bitgan “Xamsa” Alisher Navoiy ijodida qayta yuz ochib, ikki xalq ma‘naviy xazinasini yanada boyitdi. She‘riyatdagi bu an‘anaviylik keyingi avlod vakillari ijodida, adabiy aloqalarida ham uzviy davom etdi. Ikki qardosh adabiyotning bu kabi mushtarak an‘analari keyingi davr antologiyalari va poetik to‘plamlarida ham o‘z aksini topgan [8]. Maqsud Shayxzoda, Hamid Orasli, Samad Vurg‘un, Oybek, G‘afur G‘ulom ijodida bunday mushtarak jihatlarni ko‘plab uchratish mumkin.

Binobarin, G‘afur G‘ulom “Qirq yoshli Ozarbayjon” she‘rida yozganidek:

*Ozarbayjon xalqining ko‘rkam she‘ri, san‘ati
Juda qadim-qadimdan do‘stlariga yoddosh.
Otaxon Nizomiyning so‘zdagi mahorati
Sharqdagi ko‘p shoirning ijodiga emukdosh.*

Ushbu she‘r ham maktub uslubida bitilgan. Shoir go‘yoki oq kaphtar qanotiga xat bog‘lab, Boku tomon yo‘llayotganini aytadi:

*Shunday ulug' ayyomda qarindosh Ozarbayjon
Qirq yoshi tantanasin bog'lar oltin kamarin.
Oq kaptar qanotiga xat yozib O'zbekiston
Boku tomon uchirar: – Salom, salom, ofarin!*

“G‘afur G‘ulom bilan yozishgan do‘st-birodarlari, oila a‘zolari yoki xalq vakillarining maktublarini o‘qir ekansiz, ularning barchasida ulug‘, xalqparvar shoirga jonday yaqin millat vakillari, olis-yaqin mintaqalardagi qardosh odamlarning samimiy ishonchi, cheksiz hurmat-ehtiromi naqadar beqiyos bo‘lganiga guvoh bo‘lasiz” [1, 4].

Shu ma’noda, ijodkor maktublari barcha davrlarda o‘zining adabiy, ma’naviy ahamiyatini yo‘qotmaydi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijod ahli tomonidan bitilgan xatlar umumbashariy g‘oyalarni tarannum etgan qimmatli manba sifatida boy meros hisoblanadi. Chunonchi, G‘. G‘ulom ijodi haqida juda ko‘p yirik ilmiy tadqiqotlar va to‘plamlar yaratilgan bo‘lsa-da [2], uning munaqqidlik faoliyati, epistolyar merosi, adabiy tanqidchilik janrlarini rivojlantirishdagi xizmatlari hanuzgacha alohida holda o‘rganilmagan. Holbuki, yozuvchining adabiy-ilmiy merosini bugungi kun nuqtayi nazaridan qarab chiqish, ijodkor shaxsiyatiga haqqoniy baho berish ehtiyoji tug‘ildi. Ijodkor maktublarini mazmun-mundarijasiga ko‘ra quyidagicha guruhlariga bo‘lish mumkin:

1. G‘. G‘ulomning ijodkor do‘stlariga yozgan maktublari (Sobir Abdullaga, Asqad Muxtorga, Maqsud Shayxzodaga, Hamid G‘ulomga va h. k.).
 2. Adabiyotshunos olimlar va jurnalistlarga yozilgan maktublar (V. Mirzayevga, A. Shorahmedovga [9], V. Ro‘zimatovga va h. k.).
 3. Qardosh xalq ijodkorlariga yo‘llangan maktublar (S. Vurg‘unga, Sotim Ulug‘zodaga, Hamid Orasliga va h. k.).
 4. Adabiy konferensiya va uchrashuvlar ishtirokchilariga yo‘llangan xatlar.
 5. G‘. G‘ulomga ijodkorlar tomonidan yo‘llangan javob xatlari.
- Mazkur xatlarning ba‘zilari juda qisqa yoki she’riy shaklda, muhimi, ular G‘. G‘ulomning ijodiy va insoniy qiyofasini yorqinroq ochib berish, adabiy jarayon xususida qimmatli ma’lumot berishda alohida ahamiyatga ega.

Xulosa

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. G‘afur G‘ulomning adabiy-tanqidiy maktublarida aniqlik va qiyosiy tahlil yetakchilik qiladi. Ularda ham boshlanma, tugun, yechim, xotima kabi syujet chiziqlari mavjud. Bu yozishmalar ijodkorning adabiy-estetik qarashlarini tadqiq etishda muhim manba hisoblanadi.

2. Gʻafur Gʻulom va Ozarbayjon ijodkorlari oʻrtasidagi adabiy-doʻstona maktublar ikki xalq badiiy tafakkuri rivojiga xizmat qilgan.

3. Xalqlar oʻrtasida doʻstona aloqalarning oʻrnatilishi yer yuzida tinchlik va taraqqiyot davomiyligini taʼminlaydi. Yosh avlodni tolerantlik, hamjihatlik kabi umumbashariy gʻoyalar ruhida tarbiyalashda ikki xalq ijodkorlari maktublarining oʻrni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Gʻafur Gʻulom: akademik nashrga kirmagan asar va maktublar / tuzuvchi va nashrga tayyorlovchi X. Qodirova ; masʼul muharrir B. Nazarov. – Toshkent : Mumtoz soʻz, 2024. – 288 b.

2. Gʻafur Gʻulomning badiiy olami : ilmiy maqolalar toʻplami / tahrir hayʼati: H. Yoqubov va b. – Toshkent : Fan, 1974. – 312 b.

3. Gʻulom Gʻ. Mukammal asarlar toʻplami : 12 jildlik. 12-jild : Maqolalar, maktublar, xotiralar (1932–1966) / tahrir hayʼati: M. Qoʻshjonov va b. – Toshkent : Fan, 1990. – 538 b.

4. Gʻulom Gʻ. Mukammal asarlar toʻplami : 12 jildlik. 4-jild : Dostonlar va sheʼriy nomalar / tahrir hayʼati: M. Qoʻshjonov va b. – Toshkent : Fan, 1985. – 368 b.

5. Gʻulom Gʻ. Ozarbayjon xalqining buyuk shoiri // Qizil Oʻzbekiston. – 1953. – 24-may. – № 121.

6. Gʻaniyeva S. Alisher Navoiyning «Munshaot» asari : filol. fan. nomz. diss. avtoref. – Toshkent : Fan, 1982. – 54 b.

7. Karimova Y. Gʻafur Gʻulom maktublari // Jizzax davlat pedagogika instituti axborotnomasi : ilmiy-uslubiy jurnal. – 2013. – № 1. – B. 212–215.

8. Zamonaviy Ozarbayjon sheʼriyati antologiyasi / tuzuvchi va tarjimon T. Qahhor. – Toshkent : Istiqlool nuri, 2016. – 240 b.

9. Ahmedova Sh. Maktubot turlari va adabiy tanqid : monografiya. – Toshkent : Fan, 2014. – 316 b.